

TARIXIY-ME'MORIY OBYEKTLARNING DAVRLASHTIRISH VA TURLARGA AJRATISH MASALALARI

Sh. J. Nurmanov

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada tarixiy-me'moriy obyektlarni davrlashtirish va ularni turlarga ajratish masalalari ko'rib chiqilgan. Me'morchilik obidalari o'z davriga xos xususiyatlar va madaniy merosning estetik ahamiyatini aks ettiruvchi ob'ektlar sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda obyektlarni davrlarga bo'lish prinsiplari, ularning mintaqaviy va funksional farqlari tahlil qilinib, tarixiy-madaniy kontekstda tasniflashning nazariy va amaliy jihatlari yoritiladi. Ushbu maqola tarixiy obidalarining muhofazasi va ilmiy o'rganishdagi dolzarb muammolarga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Tarixiy-me'moriy obyektlar, davrlashtirish, tasniflash, madaniy meros, me'morchilik xususiyatlari, tarixiy kontekst, himoya va saqlash.

ABSTRACT

This article addresses the issues of periodization and classification of historical and architectural objects. Architectural monuments are analyzed as objects reflecting the characteristics of their era and the aesthetic value of cultural heritage. The study highlights the principles of dividing objects into periods, their regional and functional differences, and the theoretical and practical aspects of classification in a historical-cultural context. This article focuses on pressing issues in the preservation and scientific study of historical monuments.

Keywords: Historical and architectural objects, periodization, classification, cultural heritage, architectural features, historical context, preservation and conservation.

KIRISH

Bugungi kunda mustaqil O'zbekistonimiz tarixini o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu esa o'sib kelayotgan yosh avlodni tariximizni chuqurroq o'rganish imkonini bermoqda. Tariximizdan faxrlanish va xulosa chiqarish imkoniyatlarini ham taqdim etmoqda.

Tarix fani ijtimoiy taraqqiyot va o'tmishga oid har xil voqea hodisalarning izchil rivojlanishi, ularning qachon, qayerda, qanday holatda yuz berganligi, insoniyatning paydo bo'lishi va

uning tadrijiy evolutsion rivojlanish jarayoni va boshqalarni o'rganadi. Shuningdek. O'zbekiston tarixi umumjahon-insoniyat tarixining ajralmas qismi hisoblanib, u olamshumul voqeliklarga juda boy. O'zbekiston tarixi fani mana shu voqeliklarni boshidan kechirgan qadim va yaqin ajdodlarimizning hayoti qanday bo'lganligi, jahon tarixi taraqqiyotiga qo'shgan hissalarini xolisona va haqqoniy o'rganadi[1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tarixiy-me'moriy obyektlar insoniyatning madaniy va ijtimoiy rivojlanish tarixi haqida bebaho ma'lumotlar beradi. Bu obyektlarning to'g'ri davrlashtirilishi va turlarga ajratilishi arxeologlar, tarixchilar va madaniyatshunoslar uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada tarixiy-me'moriy obyektlarning davrlashtirish va turlarga ajratish masalalari tahlil qilinadi[2].

Davrlashtirish — bu tarixiy obyektlarning vaqt oralig'iga ko'ra tartiblanishi va ularning muayyan tarixiy davrlarga mansubligini aniqlash jarayonidir. Tarixiy-me'moriy obyektlarning davrlashtirishda quyidagi omillar hisobga olinadi:

1. Arxeologik topilmalar: Arxeologik qazishmalar natijasida topilgan artefaktlar obyektning qaysi davrga mansub ekanligini aniqlashda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Masalan, keramika, tangalar, asbob-uskunalar singari topilmalar obyektning davrini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

2. Epigrafik manbalar: Qadimiy yozuvlar, lavhalar va maqbaralardagi yozuvlar obyektning qurilgan vaqtini va uning tarixiy kontekstini aniqlashga yordam beradi. Bu manbalar orqali obyektning davri va uning tarixiy ahamiyati aniqlanadi.

3. Me'moriy uslublar: Obyektlarning me'moriy uslubi va texnikalari ularning davrini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Har bir tarixiy davr o'ziga xos me'moriy uslub va texnikalarga ega bo'lgan.

4. Radiokarbon Tahlili: Radiokarbon tahlili organik materiallar asosida obyektning yoshini aniqlashda qo'llaniladi. Bu usul obyektlarning davrlashtirilishi uchun ilmiy asos beradi.

Tarixiy-me'moriy obyektlarning turlarga ajratilishi ularni tizimli ravishda o'rganish va tasniflash imkonini beradi. Tarixiy obyektlarni quyidagi asosiy turlarga ajratish mumkin:

1. Diniy obyektlar:

- Masjidlar va ibodatxonalar: Islom, xristianlik, buddizm singari turli dinlarga oid ibodat joylari. Bu obyektlar diniy e'tiqod va amaliyotlarning o'zgarishini aks ettiradi.

- Maqbaralar va ziyoratgohlar: Mashhur shaxslar va azizlarning dafn etilgan joylari. Ular diniy va tarixiy ahamiyatga ega.

2. Fuqarolik arxitekturasi[3]:

- Saroylar va qasrlar: Hukmdorlar va boy shaxslar uchun qurilgan muhtasham binolar. Bu obyektlar siyosiy va ijtimoiy hayotning rivojlanishini ko'rsatadi.

- Istehkomlar va qal'alar: Harbiy maqsadlarda qurilgan mudofaa inshootlari. Ular o'sha davrning harbiy strategiyasi va texnikasini aks ettiradi.

3. Savdo va hunarmandchilik obyektlari:

- Bozorlar va karvonsaroylar: Savdo va tijorat faoliyatlariga xizmat qiluvchi obyektlar. Bu obyektlar iqtisodiy rivojlanish va savdo aloqalari haqida ma'lumot beradi[4].

- Ustaxonalar va fabrikalar: Ishlab chiqarish va hunarmandchilik faoliyatlari uchun mo'ljallangan inshootlar.

4. Madaniy va ta'lim obyektlari:

- Madrasalar va kutubxonalar: Ilmiy va ma'rifiy faoliyatlarga xizmat qiluvchi obyektlar. Bu obyektlar madaniy va ilmiy rivojlanishning ko'rsatkichidir.

- Teatrlar va amfiteatrlar: Madaniy va ko'ngilochar tadbirlarga xizmat qiluvchi binolar.

NATIJALAR

Tarixiy-me'moriy obyektlarning to'g'ri davrlashtirilishi va turlarga ajratilishi ularni chuqurroq o'rganish va madaniy merosni saqlashda muhim ahamiyatga ega. Arxeologik topilmalar, epigrafik manbalar, me'moriy uslublar va ilmiy tahlillar orqali obyektlarning davrini aniqlash, ularning tarixiy kontekstini tushunishga yordam beradi. Shuningdek, obyektlarning turlarga ajratilishi ularni tizimli ravishda o'rganish va tasniflash imkonini beradi, bu esa madaniy merosni keng jamoatchilikka yetkazish va uni saqlashda katta ahamiyat kasb etadi[5].

Har bir davr o'ziga xos iqtisodiy, siyosiy asosga, moddiy, ma'naviy va madaniy turmush tarziga ega. Har bir tarixchi davrlar xususiyatlarini aniq bilishi va talqin qila olishi lozim. Davrlar xususiyatini to'liq anglash, tarixiy voqealarni haqqoniy baholashda va o'sha davr ruhiyatini to'liq anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Insoniyat tarixida har doim ham bugungi yil hisobi tizimidan foydalanilgan emas. Har bir davrda har bir xalq o'zining yashagan davrini turlicha yil hisobi bilan olib borgan. Bu yil hisoblarini o'rganish va tadqiq qilish ham tarixchilarning burchlaridan biridir. Bu davrlarni aniqlash orqali tarixchilar voqealarning qachon sodir bo'lganini aniqlaydilar. Lekin bu jarayon tarixchi olimlardan katta mehnat va izlanish talab qiladi. Ba'zi yozma manbalardagi yil hisoblarini aniqlash haligacha noma'lum bo'lib qolmoqda va tarixchilar orasida bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda. Tarixni davrlarga bo'lib o'rganish masalalari qadimgi davr mualliflari asarlarida ham

uchraydi. Bu masala keyinchalik XVIII-XIX asrlarda ham keng muhokama mavzusi bo'lib kelgan. Ushbu ma'lumotlarni talablar asosida keng tahlil qilingan holda taqdim etish lozim. Bu orqali ularda tarixiy taraqqiyot jarayonini tahlil qilish ko'nikmalari shakllanadi.

MUHOKAMA

XIX asr o'rtalaridan tarixni ishlab chiqarish usuli va mulk xarakteriga qarab davrlashtirish g'oyasi ilgari surildi. XX asrda bu g'oyalar kommunistik g'oyaga moslashtirilib rivojlantirildi. Butun insoniyat tarixi 5 ta ijtimoiy-iqtisodiy formatsiya bo'yicha davrlashtirilib, ibtidoiy jamoa tuzumi, quldorlik, feodalizm, kapitalizm va sotsializm singari taraqqiyot yo'llarini bosib o'tganligi ta'kidlandi. Bu g'oya barcha ilmiy adabiyotlar va darsliklarda o'z aksini topdi. Lekin jamiyat taraqqiyoti tarixni bunday davrlashtirish noto'g'ri ekanligini ko'rsatdi. Jamiyat taraqqiyotida har bir hududning o'ziga xos rivojlanish qonuniyatlarini har tomonlama chuqur o'rganish va ularni obyektiv, aniq, birlamchi manbalar asosida tadqiq qilish va xulosa berish zarurligini davrning o'zi isbotlamoqda.

Tarixga nazar solsak, jahonning ba'zi davlatlarida ibtidoiy jamoa tuzumi uzoq davom qilganini, qadimgi davr ham turli hududlarda turlicha kechganini, o'rta asrlar va yangi davr ham turlicha kechganini guvohi bo'lamiz. Shu sabab bu davr sanalarini barcha mamlakatlar uchun bir xil deb hisoblash va yagona sanalarni berish mumkin emas. Bugungi kunda jahon miqyosida tarixni umumiy, ya'ni ijtimoiy-iqtisodiy o'ziga xosligini inobatga olgan holda davrlashtirish usuli ilgari surilmoqda. Bu davrlashtirish usulidan maktab darsliklarida ham, tarix fanlarini davrlarga bo'lishda ham keng foydalanilmoqda. Tarixni tarixiy jihatdan bo'lish deb qarajak, maqsadga muvofiq bo'ladi.

XULOSA

- Ilmiy tadqiqotlar uchun: Tarixiy-me'moriy obyektlarning tasnifi ularni tizimli ravishda o'rganishga va turli ilmiy tadqiqotlarni rejalashtirishga yordam beradi.

- Madaniy merosni saqlash uchun: Tasnif yordamida obyektlarni muhofaza qilish va restavratsiya qilish ishlarini yaxshiroq rejalashtirish mumkin.

- Ta'lim va ma'rifat uchun: Tasnif usullari orqali tarixiy-me'moriy obyektlar haqida keng jamoatchilikka ma'lumot yetkazish, ta'lim berish va madaniy merosni targ'ib qilish mumkin.

Umuman olganda, tarixiy-me'moriy obyektlarning turlari va tasnifi ularni tizimli ravishda o'rganish va ulardan samarali foydalanish uchun muhimdir. Bu bobda keltirilgan tasniflar kelgusi tadqiqotlar va amaliy ishlar uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Qosimov X.S. Farg'ona mintaqasi shaharlari funksiyalarini takomillashtirish masalalari //“Kompleks geografik tadqiqotlar: innovatsiya va amaliyot” Respublika ilmiy-amaliy konserinseyasi materiallari. Andijon 2022-yil 82-87 bet.
2. Коновалов П. А. Основания и фундаменты реконструируемых зданий. М., 2000.
3. Коновалов П. А. Основания и фундаменты реконструируемых зданий. М., 2000.
4. Вершинин Г.В. Контекст в архитектуре, дизайне, искусстве XX века: специальность 17.00.04 «Изобразительное и декоративно-прикладное искусство и архитектура»: автореф. дис. ... канд. искусствоведения. Екатеринбург, 2005. 25 с
5. Есаулов Г.В. Об идентичности в архитектуре и градостроительстве // Academia. Архитектура и строительство. 2018. No. 4. С. 12–18. URL: <http://aac.raasn.ru/index.php/aac/article/view/87/55> (дата публикации: 26.12.2018). DOI: 10.22337/2077-9038-2018-4-12-18
6. Sherzod Nurmanov (2024). THE IMAGE OF A BIRD AS AN INDEPENDENT ELEMENT IN HISTORICAL AND ARCHITECTURAL OBJECTS. Western European Journal of Historical Events and Social Science, 11(2), 35-38.

